

Հրապարակի ամսայն 8րէն 1822ին
Ստորագրողէան Գէորգ Խոր-
շապուհ Խան . Թի- 5

Տարեկան գին Կանխիկ շրջ 100
Դրոսերէն Բաժանորդ Եղողնե-
րը Ժամայն ծախքը շնորհակա-
նութեամբ

ՈՒՍՈՒՄՆ ՀՆԴԵՏԵՍԵՆՕՐԵԱՅ

22 ԱՊՐԷԼ Ս.Տ.Ս.Ր.Ի 1861 ԹԻՒ 16

ԱՂԳԻՆ ՄԷՋ ԱՅԼ ԵՒ ԱՅԼ ՇԱՀԵՐԸ ՄԻԱԲԱՆԵԼՈՒ ԱՇԽԱՏՆԵՐ

Աղգի մը բոլոր անհատները միեւնոյն շահը
չունին. ուստի և ամենուն գործողութեան շար-
ժաւիթն, ամենուն գաղափարը միեւնոյն չեն
կրնար ըլլալ. Բայց աս այլեւայլութիւնները կր-
նան անանկ ուղղուիլ որ միեւնոյն նպատա-
կին նպաստեն. և պէտք է որ ուղղուին,
և իմաստութիւնն անոնք այնպէս ուղղե-
լու մէջ է. Ասոնք որ այլեւայլ շահերը մի-
եւնոյն նպատակին ուղղելու ջանալու տեղ
կը պահանջեն որ ամեն մարդ միեւնոյն շա-
հըն ունենայ, սկզբան սխալ մ'ըրած կըլ-
լան. և երբոր իրօք ալ իրենց շահուն դէմ
եղող շահերը ջնջելու կ'աշխատին, գործ-
նական սխալ մ'ըրած կ'ըլլան, որուն հե-
տեանքն աւելի սոսկալի կրնայ ըլլալ. Գլխաւ
գիտնալ թէ շահ բնութիւնէն վաստակ կամ
ստորի շահ չենք իմանար. ոչ ալ շահը
ստորի օգուտ ըսել կ'ուզենք. այլ շահը
ստորի կ'իմանանք մարդուս միտքը կամ
սիրտը գրաւող որեւիցէ խորհուրդ կամ փա-
փաք. ասոնց առարկան ինչ որ կ'ուզէ ըլ-
լայ. Աս մեկնութենէն ազէկ կը հասկըց-
ուի թէ Աղգին մէջ ամեն մարդ միեւնոյն
շահն ունենայ ըսելը՝ ամեն մարդ միեւնոյն
խորհուրդը, միեւնոյն փափաքն ունենայ ը-
սել կ'ըլլայ. ասկէ ետ ալ կը հասկըցուի թէ
ասանկ կարծիք կամ պահանջում մը ունե-
նալը սխալ եւ անտեղի է, ըստ որում բա-
նըն ինքնին անկարելի է. քանի որ յայտնի է
թէ շահերու այլեւայլութիւնը կը ծագի
յայլեւայլութենէ կարողութեանց, կրթու-

թեան, բարուց, վիճակի և երբեմն նաեւ
նիւթական շահու կամ վաստակի, որոնք
բնականապէս ազգի ազգի են. Ասոնք դը-
նելէ ետքը մեր առաջիկայ նիւթին գանդը
Ա՛յլ ազգին մէջ այլեւայլ տեսութեամբ
այլեւայլ կարգի մարդիկ կրնանք գտնադա-
նել. բայց հոս ազգը սա չորս կարգին կամ
տեսակին բաժնենք. եկեղեցականներ,
հարուստներ, աւանակն ու լուսաւորեալներ.
Աւանակ բառը հոս իբր նախատական տիտ-
ղոս չենք գործածեր. այլ աս բառով կ'ու-
զենք իմանալ ան տեսակ մարդիկ որոնք
թէպէտ զգաստ, իրենց սովորական գոր-
ծին կամ զբաղմանը մէջ փորձ, բայց ժա-
մանակին նկատմամբ իրենց գաղափարին
ու դատողութեանը մէջ շարժում մը ու-
նեցած չեն. Այնպէս ոմանք լուսաւորեալ
բառը ժամանակէ մը 'ի վեր հեղեղական
առմամբ գործածելու սկսած են, ասով իբր
թէ իմաստակ, կամ իրենք առանց բարե-
կարգեալ ըլլալու՝ կուրօրէն նաեւ յանդգ-
նաբար բարեկարգելու ելլողներ ըսել
կ'ուզեն. Բայց մենք առանց ամենեւին յի-
րաւի կամ յանիրաւի դրդուած օգիւծ մը
յառաջ եկած նշանակութիւն մը տալու
գիտաւորութեան, լուսաւորեալ ըսելով,
բառին փոխաբերեալ՝ բայց բնական առ-
մամբ կը հասկընանք անանկ մարդիկ որ-
ոնց գաղափարին ու դատողութեանը
մէջ ժամանակին նկատմամբ յառաջադի-
մական շարժում մը ծագած ըլլալով, կը
փափաքին որ ազգին մէջ դէպ 'ի յառա-
ջադիմութիւն արագ, լիութիւն արմատա-
կան փոփոխութիւն ըլլայ. Հասակի, դի-
տութեան ու խոհեմութեան պակսութե-
նէ ասոնց վարմանցը մէջ որչափ սխալ և

Թերութիւն ալ ըլլայ, մենք անոնք տակաւին, ինչպէս ըսինք, ոչ թէ հեզնորէն, այլ բառին բնական նշանակութեամբ, կը յաւելցնենք նաեւ թէ ներքին համոզմամբ ալ լուսաւորեալ կ'անուանենք: Եւ սոյն այս ներքին համոզումն է որ աս յօդուածն աւելի անոնց ուղղելու մեզի համարձակութիւն կուտայ: Ուրեմն մեր խօսքը մասնաւոր կերպով ազգին լուսաւորեալ մասին է:

Վերի բաժանմանը նայելով ազգին եկեղեցական ու հարուստ մասը երկու մեծամեծ ուժեր են. տեսակ մը մագնիսական զօրութիւններ են որոնք ռամիկ ըսած մասերնիս երկաթի աւազներու պէս իրենց կը քաշեն ու կը յարեցնեն. ասիկա Թերեւս ինքնին անհաճոյ բան մըն է, բայց ասանկ է. չարիք է, պիտի ըսուի. եթէ չարիք է, հարկաւոր չարիք մըն է, ինչ կըրնանք ընել: — Մեր եկեղեցականներն ինչո՞ւ ուսման և գիտութեան ետեւէ չեն ըլլար. ինչո՞ւ համար ժամանակին յարմար կըթուութիւն ու հրահանգութիւն առնելու չեն աշխատիր: Սահակ, Մեսրոպ, Եղիշիկ, Խորենացի, Շնորհալին, իրենց ժամանակին գիտուն և լուսաւորեալ մարդիկն էին. Եղիշիկ տրամաբան էր. Խորենացին աշխարհագիր, Շնորհալին քերթող, անոնց մէջ չափաբաններ, երկրաչափներ, աստեղագէտներ ալ եղան: — Այո մեր նախնի եկեղեցականներն ըստ մեծի մասին իրենց ժամանակին յարմար գիտութիւն և հմտութիւն ունէին. մեր ժամանակներն ընդհանրապէս իրենց դարուն յարմար գիտութիւն չունին. ասիկա իրենք ալ մեզի պէս կը խոստովանին, իրենք ալ մեզի հետ կը ցաւին: Բայց միթէ անոնք աս բանին դարման տանելու բարի կամք չունին. միթէ տեղի չունինք հաւատալու թէ ամեն բան շիտակով ժամանակն աս ալ պիտի շիտակէ. և Թերեւս մօտ է ան օրհնեալ ժամանակը: Սահակ և Մեսրոպ ոչ միայն գիր ու մատենագրութիւն ստեղծելով, այլ և խորին քաղաքագիտութեամբ ազգային եկեղեցին օտար ազդեցութենէ ազատեցին: Օտար ազդեցութենէ բոլորովին ազատ ազգային եկեղեցի մը մեծ բան է. այո պէտք էր որ մերիներն ասանկ

գիրք ունեցող եկեղեցւոյ մը մէջ լուսաւորեալ աշխարհին դէմ առ դէմ դրչով խօսելու, իրենց ու արտաքիններուն մէջ գիտնական զուգակշիռներ ընելու յաջողութիւնն ունեցած ըլլային: Անոնք հիմա աս կարողութիւնները չունին. բայց ազդեցութիւն ունին. անոնք մեր նպատակներուն կրնան օգնական ըլլալ, բայց կըրնան ալ արգելք ըլլալ: Մենք առանց անոնց շատ դժուարաւ բան մը կրնանք շինել, բայց անոնք՝ առանց մեզի մեր շինածները կրնան աւրել. անոնց վտահուլութիւնը ստանալու ջանալու ենք, քանզի անոնցմով, երբեմն նաեւ անոնց հետ պիտի գործենք: Եթէ արդարութեամբ խոստովանիլ պէտք է, անոնք ազգին յառաջագիմութեանը համար իրենց մասին քիչ զոհ չըրին. անոնք ազգին օգտին անդգայ չեն: Բանութեան ու խաւարին ժամանակներու անոնց վրայ բերած արատը կը տեսնենք, ինչո՞ւ համար աղէկ յատկութիւններն ալ չտեսնենք: Մինչև հիմա ազգը կրօնքին թեւերուն տակ պահողն ու կր. եթէ շիտակը կ'ուզենք խոստովանիլ. չորս միլիոն Հայու մնացորդ մը շատ մը քաղաքական ու կրօնական պզտորութիւններու մէջէն ազատութեան և յուսոյ ինքնատանտնորդ դարն հասցունող ան մեծ խողովակըն անոնք են: Անոնք վայրենի ժամանակներու սխալ հասկացողութեանն ըրած բռնութիւններուն երբեմն հաղորդ եղան. բայց երբեք մեր մոքերուն վրայ չբռնեցան: Հայերն երբեք Խալիֆոյ և Սպանիոյ վիճակները չունեցան: Հայ կղերը մեր մէջ Սրբաբնութեան, խաչակրութեան պարագլուխ չեղաւ: Անկա երբ իր Գառաջ զօրացընելու համար մեր վրայ ինքնահնար վճիռներու կանոնական իրաւանց բռնադրաւ: Գիտութիւն չունենալն անոր դժբախտութիւն է. բայց չարութիւն չունենալը պատիւ: Չարողոցունենք մեր եկեղեցականները, չլիբաւորենք, չխրտուցանենք, որ անոնց վտահուլութիւնը վաստակինք, քանզի մէկտեղ պիտի գործենք: Վերջապէս անոնք քաջալերութեան կարօտ են. անոնք մեզ որդիներ տեսնել կ'ուզեն. կ'ուզեն որ մենէ սիրուին, յարգուին. և իրաւունք ունին, քանզի անոնք իրենց տը

կարուծիւններուն հետ, արդիւնքներ ալ ունին: Եթէ զանոնք զգուշելու տեղ, անոնց վրայ յարձըկինք. անոնց խնայելու տեղ, անոնց ամեն մէկ վարժուելին օտարի անաչառութեամբ անաչառ ըլլանք անոնք քաջալերելու տեղ, բոլորովին կը շփոթենք. անոնք արդէն շատ յարձակումներէ յոգնած են, եթէ մենէ ալ յարձակում կրեն, բոլորովին կը սլարտասին եւ...: Շինելու տեղ չաւրենք:

Հարուստներուն համար ինչ պիտի ըսենք: Ցաւալի է որ անոնց դէմ ալ յարձակումներ կ'ըլլան: Բայց պիտի ըսուի. Միթէ իրաւացի չէ. անոնք սրտով աւելի հին դրութեան հակամետ են. անոնք կ'ուզեն որ ամեն բան իրենց ձեռքն ըլլայ. իրենցմէ ստորիններուն արդիւնքը ճանչնալ չեն ուզեր: Ասոնք թերեւս ճշմարտութիւն մ' ունին. չենք ըսեր թէ բոլորովին սուտ եւ օխալ են: Բայց բան մը մինակ մէկ երես չունի. ասոնք մէկ երեսըն են. ուրիշ երես մ' ալ դարձնենք, տեսնենք ինչ տեսարան առջեւիս կ'երևի: Հարուստներուն արդիւնքը շուտով չմոռնանք: Անոնց համար շատ բաներ կան խօսող. մենք չենք ուզեր երկայն խօսիլ, քանզի մեր նպատակը ներքող խօսիլ չէ. միայն խոստովանելու ենք թէ անոնք մեր զի շատ հարկաւոր են. եթէ անոնք մեր ահուժներուն մէջ չնստին, մեր խումբերը գաճաճներու խումբ է. թող աշխարհէք շարժող մէկ լծակը, այն է դիտութիւնը՝ մեր ձեռքն ըլլայ, միւս զօրաւոր լծակն անոնց ձեռքն է: Թող անոնք ամբարտաւան ըլլան. խոնարհութիւն մը կայ, որն որ անոնց նուաստանալու կըրնայ անոնց ամբարտաւանութիւնը վերահանութեան փոխել: Բայց մեր հարուստներն ալ մեր եկեղեցականներուն պէս, իրենց մասին քիչ զոհեր չըրին: Գէշ աղէկ բարեկարգութիւն մը ընելու ելանք. անոնք ոչ միայն մեզի արգելք չեղան, այլ եւ մեզի հետ քիչ շատ կ'իյնան կ'երկեն, եթէ սուր աչքով մը նայինք, ասոր մէջ անոնց կողմէն վեհանքն զիջում մը կը տեսնենք: Ինչ որ կըրնին համար ըսիք, հարուստներուն համար ալ կրնանք ըսել. մենք առանց անոնց չենք կրնար չինել:

Բայց անոնք առանց մեզի կրնան մեր շինածն աւրել. անոնց հետ մէկտեղ միայն կրնանք դործել: Մեր գաղափարները նոր են. անոնցը հին. ուրեմն ինչ ընելու ենք. անոնց վստահութիւնը վստաղկելու ենք: Անոնք կ'ուզեն որ մեր գաղափարներուն, մեր կարողութեանը, մեր բնութեանակութեանը վրայ ապահով ըլլան: Անոնց տկարութիւնները, թերութիւնները, հաճոյքներն անոնց յանդիմանելու տեղ, մեր հանձարն անոնց ցուցնենք, գաղափարներնիս անոնց պարզենք, անոնցմէ հեռանալու տեղ, անոնց հետ յարգական ընտանութիւն մ' ունեննալու ջանանք. անոնց կասկածները բժշկենք, երկիւղները փարատենք, փոխանակ ջանալու որ մեզմէ վախնան: Ղերջասկէս մեր ազգին բարի բնաւորութեանը վրայ վստահ ըլլալով կ'ըսենք թէ՝ անոնց վրայ ատելի երեցած բաները որչափ մեծ ըլլան, անոնց ընելու բարի բաներուն չափ մեծ չեն կըրնար ըլլալ, որ աւելի առջիններուն նայելով անոնցմէ յուսահատ ըլլանք, քան թէ վերջիններուն նայելով յուսալից: Անոնց բոլոր հակառակ խորհուրդներն ան առտիճանով պիտի բժշկուին, որ աստիճանով որ անոնց վստահութիւնը մեր վրայ կ'աւելնայ: Մեր կղերն ու մեր հարուստները մեզի շատ հարկաւոր են:

Շատ հաւանական է թէ ոմանք, երբեք շատեր պիտի խորհին թէ մենք աս խօսքերով կզերին ու հարուստներուն շուղորթել կ'ուզենք: Ճանր խորհող դմանց որոնք ազգին լուսաւորեալ մասին կը վերաբերին, տեսութիւնը մեզի աս յոգնածը գրելու թերազիր եղաւ. մեր քրտնգատաստանը, եթէ այլեկ խորհուի, ոչ այնչափ կզերին եւ հարուստներուն, որչափ ազգին օգտին ի նպատ է. եւ շողորթութիւն չէ անոր համար որ մենք չըսինք թէ անոնք թերութիւններ չունին. այլ ըսել ուղեցինք թէ բանին մէկ երեսը տեսած ատեննիս մէկալ երեսն ալ անտես ընելու չենք որ մեր բաղդատութիւնը ճշգրիտ ու գատաստանիս արդար ըլլայ: Քանզի բաներուն վրայ մէկ տեսութեամբ միայն նային է որ սոյնորաբար մեր դիտութիւնը պակասաւոր, ու դործեականի մէջ մեկ սը:

խալելու ենթակայ կ'ընէ : Ար փափաքինք որ զգուշութիւն ըլլայ անանկ բաներու որոնք փոխադարձ վստահութիւնը կը տկարացընեն, կասկածը կը զօրացընեն, կիրքեր կը յարուցանեն ու կողմնակցութեանց պատճառ կ'ըլլան :

Վերն ըստածներէն կը հասկըցուի թէ մենք ազգին ընդհանրապէս կղերին ու հարուստներուն մէջ մէկ կողմանէ, լուսաւորեալ մասին միւս կողմանէ, գաղափարի դիմամարտութիւն (գոնֆլի) մը կ'ենթադրենք . և աս դիմամարտութեան պատճառը (թէ և ուրիշ շատ պատճառներ կրնան յուշուիլ, բայց ըստ մեզ ասիկա գլխաւորն է) լուսաւորեալներուն ազգին մէջ յառաջադիմութեան համար ժամանակին պահանջած փոփոխութիւններն յարդիւնս անելու բռն ու փափաքին, ու, մինչև Սահմանադրութեան դարագլուխը, ազգային վարչութեան սանձը դրեթէ բացարձակապէս իրենց ձեռքն ունեցող կղերին ու մեծերուն լուսաւորեալ մասին նոր գաղափարներուն վրայ վստահութեան գործնական ապացոյց մը ունեցած չըլլալուն կուտանք : Ասանկ դիմամարտութիւն մը իր բարոյական զօրութեանը գիտակցութիւնն ունեցող լուսաւորեալ մասին հարկաւ ադէկ չկրնար երևիլ, և առիթ կու տայ աւոր իրեն դէմ կամ արգելիչ երեցած դիտումներու այլ և այլ մեկնութիւններ տալով դիմադրութիւն (օֆօլիսիոն) կազմելու, որն որ խիստ ազատական ոգի ունեցող թերթերու մէջ անանկ ձայներ կու տայ, որոնց արձագանքը հակառակ կողման ականջներուն ախորժելի չի հնչեր : Եւ որովհետև մենք կը հաւատանք թէ ամեն գաղափարի դիմամարտութիւն կամ կռիւ փոխադարձ վստահութեան պակսութենէն յառաջ կու գայ, անոր համար կղերին ու հարուստներուն գործակցութեան կարևորութիւնը տեսնելով իրաւունք ունինք կարծելու թէ անոնց մոքին մէջէն ամեն ընդդիմութիւն կամ կասկած վերցընելու համար՝ ամենէն ադէկ միջոցը վստահութիւն վաստակելու միջոցն է : Վստահութիւնը գործնական կերպով կամ արդիւնք տեսնելով կրնայ վաստակուիլ . և ասոր կրնա ազգային վարչութեան այլ և այլ

մասերն են : Նոր իրողութիւն մը աս ըստածներուն գեղեցիկ ապացոյց է : Տնտեսական ու Ելեմական խորհուրդներուն և Սուրբ Փրկչի հոգաբարձուաց կողմէն Բաղաբական ժողովին ներկայացուած Յայտագիրներն աս օրերս Մայրաքաղաքիս ազգայիններուն մտադրութիւնը գրաւած կ'երևին : Աս յայտագիրներն ըստ մեզ լուսաւորեալ մասին համար վստահութիւն վաստակելու մէյմէկ զօրաւոր պատճառներ են : Եթէ յայտագիրներուն հասարակութեան վրայ ըրած տպաւորութեանը վրայ բան մը կրնանք հիմնել սա է թէ՛ Սահմանադրութիւնն ազգային վարչութեան միայն քանի մը մասերուն գործողութեան արդիւնքէն անգամ իրեն ի նպաստ հզօր ապացոյցներ ունեցաւ : Ասիկա ան գործնական կերպն է որուն համար ըսինք թէ միայն կրնայ վստահութիւնը վաստակիլ : Յայտագիրներուն ունեցած ներքին արժէքին վրայ երկայն խօսիլ չենք ուզեր . զանոնք ազգին ամեն աստիճանի մարդոց ուշադրութեանը կը յանձնենք . սաչափ միայն կ'ըսենք թէ հին ազգային վարչութեան անոնց մէջ ներկայացուած բնական վիճակը, և նոր խորհուրդներուն ապագային համար՝ ինչպէս յայտնի կը տեսնուի՝ տաժանելի աշխատութեամբ ձգած յատակագիծը, ինչպէս նաև հինգամեայ գործողութեան արդիւնքը՝ ոչ միայն կը ցուցընեն թէ ազգային Վարչութիւնն իր հաստատուն խարխիւր գտած է, այլ և մեծամեծ և իրական նշաններ են թէ իրաւ ազգին մէջ յառաջադիմութեան սկզբունքը ճանչցուած է, և նոր դոյութեան մը կենսական տարրներն են որ կը գործեն :

Յայտագիրներն ելան . 1861 դժուարին տարւոյն համար ազգային զգացումը քաջալերութիւն պիտի առնէ . արդէն միտքերը գոհ են, սիրտերը զուարթ, յօժարութիւններն յորդորուելու են : Մեր մթնոլորտը հիմա բաւական պարզուած կ'երևի . ազգային իրողութեանց վրայ տարածուած՝ վստահութիւնը նահանջող, յօժարութիւնները կաշկանդող մթութիւնը մեծաւ մասամբ փարատեցաւ : Սահմանադրութիւնը երաշխաւորութեան սկզբնաւորութիւն մը տուաւ . հիմա գործը պսակուելու է . ինչ

բաներով . ժողովուրդին գործակցու-
թեամբ , կղերին յորդորիչ պաշտօնողն
ու մեր հարուստներուն վեհանքն առա-
տախրութեամբ :

ԼԵՁՈՒ ՆԻ ՍՈՒՍՆՁԻՆՆ ՀԱՅՆԵՐԷՆ ԼԵՁՈՒ

Տես թիւ 14

Նախընթաց յօդուածնուս մէջ լեզուի
մը կերպական ու նիւթական կատարե-
լութիւն ունենալը պահանջելէ ետքը ,
բսինք թէ լեզուին կերպական կատարե-
լութիւնն անոր քերականական ըլլալն է .
և քերականութեան էութեանը գլխաւո-
րապէս ինչ սկզբունքներու վրայ կայա-
ցած ըլլալը բացատրեցինք : Աս անգամ
մեր յօդուածին առարկան՝ լեզուին նիւ-
թական կատարելութիւնը պիտի ըլլայ :

Լեզուի մը նիւթը կամ առաղձն՝ անոր
բառերն են : Ինչպէս որ խօսքը որ բառե-
րու արտադրութիւն մըն է , կատարեալ
կամ իր նպատակին ու պաշտօնին յար-
մար ըլլալու համար մասնաւոր օրէնքներ
ունենալու է , առանկ ալ բառերն իրենց
նպատակն ու պաշտօնը ճշդիւ կատարած
ըլլալու համար , յատուկ օրէնքներ ունե-
նալու են : Խօսքին նպատակն ու պաշտօնը
մտքին խորհուրդը բացատրել է . բառին
նպատակն ու պաշտօնը գաղափար բա-
ցատրել է : Լեզուներու վրայ խօսուած
առեւն՝ շատ անգամ հարուստ ու աղքատ
լեզուի զանազանութիւն կ'ըլլայ . և սովո-
րաբար կը կարծուի թէ լեզու մը հարուստ
է , երբոր շատ բառեր ունի . և աղքատ է ,
երբոր քիչ բառեր ունի : Լեզուի մը քիչ
բառեր ունենալն արդարեւ ան լեզուին
համար բացարձակ աղքատութիւն մըն է ,
բայց շատ բառեր ունենալը բացարձակ
հարստութիւն մը չէ , երբոր բազմաթիւ
բառերն անանկ վիճակի մը մէջ են , որ
քիչ բառ ունեցող լեզուին բացատրա-
ծէն աւելի գաղափար չեն կրնար բա-
ցատրել : Բառերու կամ արմատներու
թուոյն շատութիւնը հարստութիւն մըն է
առանց արժէքի , բայց կրնայ արժէք ըս-
տանալ , երբոր ամեն մէկ բառ կըսկսի ինք

առանձին կամ ուրոյն պաշտօն կատարել ,
ոչ թէ ան բանն ընել զոր ուրիշ մը ար-
դէն կ'ընէ : Հարստութիւն մըն է դարձ-
եալ լեզուի մը այլեայլ կերպով ածանց-
ներ ու բարդութիւններ կազմելու յար-
մարութիւնը . բայց առ ալ լեզուին հա-
մար կերպական կամ իրական հարստու-
թիւն մը ըլլալու համար , պարտի նոյն
կազմակերպութիւնն ունենալ , այսինքն
ամեն կերպ ածանց կամ բարդութիւն
զատ պաշտօն ունենալու է , և ոչ արդէն
ուրիշի մը ունեցածը : Աս նկատմամբ հայե-
րէն լեզուին համար շատ գիւրին կ'ըլլայ
սա վճիւր տալ թէ անիկա նիւթական մեծ
հարստութիւն մ'ունի , բայց կերպապէս հա-
րուստ և ճոխ ըլլալու համար անոր բառա-
գիտութեանը (լեզուագիտութիւն) մէջ նոր վիճի-
ստիայական կազմակերպութիւն մը մտնե-
լու է : Մեր այլ տառին մէջ մինակ 600
արմատ կամ իբր արմատ բառեր կան . և
36 հայկական տառերէն ամեն մէկուն մէջ
վրայէ վրայ 250 արմատ բառ հաշուելու
ըլլանք , 9,000 արմատ կ'ընէ . և որովհե-
տեւ ամեն մէկ արմատ առ նուազն իրա-
րու վրայ 20 ածանց տալու ընդունակ է ,
մէկէն , առանց բարդութիւններն հաշուի
մէջ առնելու , 180,000 բառ կրնանք ու-
նենալ . և 180,000 բառի գումարը , ինչ-
պէս բսինք՝ առանց բարդութիւններն հաշ-
ուելու , բաւական գումար մի է : Մենք
աս հաշիւը խիստ չափաւորութեամբ ը-
րինք , և կ'ենթադրենք թէ , եթէ Հայաս-
տանի այլեայլ կողմերը տակաւին գործա-
ծութեան մէջ եղած հայկական նկարա-
գիրունեցող գաւառական բառերը հաւաք-
ուելու ըլլան , մեր արմատ և իբր արմատ
բառերուն նիւթն աւելի մեծ գումարի մը
կը հասնի : Արդ կը հարցնենք . հայե-
րէն լեզուն այսչափ նիւթական հարստու-
թիւն ունենալով՝ մեզի ի՞նչ օգուտ կը մա-
տուցանէ . շատ քիչ : Բուն հայեցի բառե-
րու ամենէն աւելի ճոխութիւն կամ զա-
նազանութիւն՝ մեր Սահակեան դարուն ըն-
տիր մատենագրաց դրութիւններուն մէջ
կը տեսնենք : Ան բաշ հայերէնագէտ-
ները լեզուին նկատմամբ արդարեւ արու-
մտքի կորով կը յայտնեն . բայց լեզ-
ուին բառագիտութեան մասին անոնց ար-

դիւնքը սա է որ , կարծես թէ գուշակելով լեզուին ապագայ անկումը , իրենց գըրութիւններն արմատական բառերու հարուստ մթերանոց մը քրած են , անանկ որ անոնց ամեն մէկ պարբերութիւնը կարգաշաճ ատեննիս , կը թուի թէ լեզուի բուռն հոսանք մը բառերու աւազ մը ետեւետեւ բերելով կը դիզէ . և հոմանուններու տարաւի մը անոնց բացատրութիւններուն հետ կը տեղայ : Աս կերպ հարստութեան ամենէն ընտիր ու կանոնաւոր օրինակ մըն է սքանչելին Եզնիկ , հայերէն լեզուին աշխարհակալը , որուն ան փոքրիկ մտտեանը միայն արմատներու ու հոմանուններու հարստութեան ու զանազանութեան մասին ամբողջ բառարան մը կրնայ ըսուիլ : Արդ Սահակեան դարուն մատենագիրներն իրենց այսչափ ճոխութեամբ , և Եզնիկայ նոյն ընթացքին մէջ ցուցուցած կանոնաւորութեամբն ալ , մեզի համար ինչ ըրած են : Անոնք մեզի մանկութեան առաջին և երկրորդ հասակը լրացուցած , բանավարութեան հասած , առողջ ու պատանի լեզու մը աւանդեցին . անանկ լեզու մը որ իր արութեան արբուշտեան հասուն խոհականութեանը հասնելու համար ներքուստ զարգանալու կարօտ է : Աս զարգացումը ոչ թէ արտաքուստ կամայական փոփոխութիւն մըն է , այլ ներքին ու փիլիսոփայական , որնոր լեզուին էութեանը մէջ բան մը չայլայլեր , ոչ ալ նորէն բան մը կը շինէ , կամ ետէն բան մը կը մուծանէ : Մեր աշխարհաբարներն հին լեզուին բերականութեանը մէջ , քիչ շատ ալ բառերուն մէջ , այլայլութիւն քրած են . կամ մանաւանդ աս լեզուներուն աշխարհաբարութիւնը կամ հասարակաց լեզու ըլլալն ատ այլայլութիւններն բնական կերպով յառաջ բերած է : Թէ աշխարհաբարներուն աս ըրածին վըայ ինչ համարում ունենալու ենք , ասոր վըայ յաջորդ յորդածին մէջ պիտի խօսինք . այսինքն երբոր հիմակուան գործածութեան մէջ եղող երկու աշխարհաբարներն ու գըրութարը միացնելու կամ չմիացնելու խնդրոյն վըայ խօսինք : Ինչպէս որ բերականութեան մասին մեր պահանջած բարեբարութիւնն ուրիշ բան չէր եթէ ոչ խօս-

քը բերականութեան օրէնքներուն հաշտանդեցնել , առանց բռնութիւն մ'ընելու լեզուին . աս լեզուն կ'ուզէ աշխարհաբարի ըլլայ , կ'ուզէ գորարարը . ասանկ ալ բառերու մասին մեր պահանջած բարեկարգութիւնն ուրիշ բան չէ եթէ ոչ մեր բառերը բառագիտութեան օրէնքին հընազանդեցնել : Դարձեալ կ'ըսենք , ասոնք պարզապէս փիլիսոփայական բարեկարգութիւններ են . և ոչ նիւթական , կամայական , արտաքին և բռնի . աս տեսակ բարեկարգութիւնը ժամանակը կը պահանջէ , բացարձակ հարկաւոր է . և լեզուն ասոր դէմ ըսելիք մը չունի . աս բարեկարգութիւնն անանկ է որ մենք հարկաւ պիտի ընենք , երբոր լեզուի նկատմամբ ժամանակին ստացած փիլիսոփայական գաղափարներէն անդամ մը ազդուինք :

Պէտք է գիտնալ որ ատեն ատեն փիլիսոփայական տեսութիւններ , կամ ժամանակին նայելով խորին դիտողութեան ու գի մը հայերէն լեզուին առաջնորդութիւն ըրած են : Բայց և այնպէս անկախ մեր նախնիքը մեզի իմաստասիրելու պակասներ թողուցած են : Օրինակի համար բառերու գանք :

Մենք մեր նախնի մատենագիրներէն կը սորվինք միւսնոյն բանն այլեայլ գոյնելով նկարել . բառերու հատերու տեղ մենք աննոցմէ բառերու շարքեր կ'առնենք . բայց ան շարքերուն մէջ տեսած անհատնիս միւսնոյն տեսակի անհատներ են . ուր լեզուի մէջ ամեն անհատ բառ մէջ մէկ տեսակ ըլլալու է : Վերջապէս անոնք մեզի բոլորովին իրարու նման կամ կատարեալ հոմանուն նոյնանշաններ տուած են : Անոնց հոմանուններուն (սինոնիմ) մէջ չ'երեւար ան գոյնի խիստ բացէն խիստ մոլեմատիճանի զանազանութիւնը ուր տարբերութիւններն անանկ որոշ ըլլան որ անհընարին ըլլայ . դանոնք շփոթելու . զանոնք իրարու բոլորովին կարելի ըլլայ , բայց ոչ իրարու տեղ : Նախնի մատենագիրները լեզուներուն կամ մանաւանդ գաղափարներուն երկուստարգութեան ժամանակը , կ'երեւի թէ աւելի մտադիր էին դեղեցկութեան քան թէ զօրութեան : Անոնք կը

վախնային թէ երբոր իրենց որեւիցէ գաղափարը միշտ միևնոյն հանդերձով երևնայ, տգեղ պիտի թուի. անոր համար կը ջանային որ իրենց գաղափարներուն հանդերձը շատցնեն, քան թէ գաղափարները. ասանկով անոնց մտադրութիւնը չէ ուղղուած նախնի բաղադրեալ գաղափարները հատուածակողմէ անցունելով այլևայլ գոյներու ելեւէջը գտնել. անոր համար է որ անոնք թէեւ պերճ բայց շատ կը խօսին ու քիչ բան կը բացատրեն. և անոնց դրութեանը մէջ չ'երևար ան իմաստի ծիածանը որնոր նոր մատենագիրներու էջերուն մէջ շարունակ նկարուած կը տեսնենք, և որն որ արդի լեզուները գերազանցապէս փիլիսոփայական կ'ընէ, բանի որ հիներուն կերպը, ինչպէս նկարագրեցինք, անոնց լեզուն նիւթապէս նկարագրական կ'ընէ: Արդի մատենագրութեան ճարտարութիւնը բառերու զանազանութեան մէջ չկայնար, այլ գաղափարներու զանազանութեան: Հոմանուն բառին ճիշդ ստուգաբանութիւնը (աս բառը միևնոյն նշանակութիւն ունեցող կը նշանակէ) կը ստացնէ թէ անոնք սո սկզբունքը չունին թէ «լեզուի մը մէջ հոմանուններ չլալու չեն»: Հոմանուն բառին մեր ատենը տրուած նշանակութիւնը ասորեք է, մենք հոմանուն ըսելով կ'իմանանք «անանկ բառեր» որոնց նշանակութիւններն իրարու հետ մեծ յարաբերութիւն ու թեթեւ բայց իրական տարբերութիւն ունին»: Ասիկայ Արդիին հոմանուններու տուած սահմանն է: Յեր հոմանուններուն իրարու ունեցած մերձաւորութիւնն առջի տեսութեամբ իսկոյն կ'ըմբռնուի. դրժուարութիւնն անոնց տարբերութիւններուն խելամուտ ըլլալն է:

Իսկնք թէ լեզուի մէջ՝ բառին ճիշդ ստուգաբանական առմամբը՝ հոմանուններ ըլլալու չեն: Բառերը գաղափար յայտնելու համար են. յայտնի է թէ հոմանուն, կամ միևնոյն ըսուելու չափ նոյն գաղափարներ չեն կրնար ըլլալ. երկու գաղափար որչափ մերձաւորութիւն ունենան իրարու, տակաւին անանկ գոյներ են որ աւելի կամ նուազ խորին ուշադրութեամբ կը նշմարուին: Աս ասանկ ըլլալով

լեզուն գաղափար մը ներկայացնելու նշան մը ունենալուն պէս, ան գործը կատարած կ'ըլլայ. ուրիշ հոմանուն նշան մ'ալ ստեղծելու հետամուտ ըլլալը լեզուին նպատակէն դուրս ու աւելորդ է: Տեմարսէ կ'ըսէ թէ, եթէ կատարեալ հոմանուններ ըլլան, լեզուի մէջ ուրիշ լեզու եղած կ'ըլլայ: Երբոր մէկը գաղափարի մը ճիշդ նշանը կը գտնէ, ալ ուրիշ մը փնտռելու չէ: Ինչպէս եղած է ուրեմն որ հին լեզուներու մէջ հոմանուններ մտած են:

Բառերու հնարագէտ ըլլալու սկիզբը գաղափար մը արտաքին նշանով մը յայտնելու կարօտութիւնն է: Ամենեկն բնական չէ խորհիլը, և օրինակ մը չունինք ոչ հինէն և ոչ նորէն, և ոչ բնութեան այսինքն տղոց վրայ եղած դիտողութիւններէ, իբր փաստ ցուցնելու համար թէ մարդկային միտքը բառ մը իբր գաղափարի մը նշան ստանալէ ետքը, որով կարօտութիւնը լեցուած կ'ըլլայ, նոյն գաղափարին համար ուրիշ հոմանուն բառ մ'ալ հնարելու հետամուտ ըլլայ: Ինչ է ուրեմն հոմանուններուն պատճառը: Հոմանուններուն լեզուներու մէջ մտնելուն պատճառը գաւառական լեզուներն են: Ազգի մը այլ և այլ տոհմակից խումբերն, ըստ մասին անկախ, ամեն մէկն իր մասնաւոր գաւառական բարբառն ունեցած է: Անոնցմէ մէկուն բարբառը մէկալնելուն վրայ առաւելութիւն ստանալով հասարակաց լեզու եղած ատենը, միւս բարբառներն իրեն հետ միացնելու հարկը տիրող լեզուին մէջ դաս դաս հոմանուններու մտնելուն պատճառ եղած է: Ըստ ստուգաբանութիւնը կը ցուցնէ թէ բառերը ոչ թէ ըստ հաճոյս առանց տնթկամ պատճառի ստեղծումներ, կամ պայմանադրական (ֆոնմաթիոնէլ) նշաններ, այլ բնական պատշաճութենէ կամ նմանութենէ մը առթուած նմանաբանութիւններ (օնոմաթիոնէլ) են: Աս կերպով է որ տղաք, մինչքէ իրենց ծնողացը լեզուն տնթկած, իրենց մասնաւոր լեզուն կը հնարեն. և տղոց վրայ միօրինակ տեսածիս և ամեն լեզուաց բառերուն ստուգաբան ու թեան արդիւնքը բաւական ապացոյց

են մեզի ըսելու թէ աս կերպը բառեր չենելու մէջ մարդկային մոքին գործողութեան մի միայն սկիզբն է : Ուրեմն միևնոյն իրին այլևայլ կերպով զգայու թեանց վրայ ըրած տպաւորութենէն , և դէպքերու ու ժամանակի այլևայլ պարագաներուն տակ իրին այլևայլ տեսու թեամբ մոքին ներկայանալէն առիթ առնուելով , ազդի կամ ցեղի մը այլևայլ խումբերուն մէջ ամեն մէկ գաղափարի մէյմէկ և ոչ աւելի բառեր հնարուած են : Այսպէս իրի մը մէկ տեսութեանը այս ինչ ցեղի կամ խումբի մէջ բառի մը ստեղծմանն առիթ տուած ատենը , նոյն իրին ուրիշ մէկ տեսութիւնն ուրիշ խումբի մը մէջ ուրիշ բառի մը ստեղծմանն առիթ տուած է : Աստիք ոչ թէ ենթադրութիւններ են , այլ ստուգաբանութեան , պատմութեան ու լեզուի (լանկաժ) բնութեանը մեզի տուած հեռեւորութիւններն են : Լեզու մը՝ հոմանուններու տէր ըլլալէն ետքը՝ պէտք էր որ անոնց սկզբանը կամ երեւմանը պատճառն , ու ամեն մէկ հոմանունին ստեղծմանն առիթ տուող պարագան ստուգաբանութեամբ բիշ շատ ճիշդ գտնելով , ամեն մէկն իր մասնաւոր պարագայովն ընդհանուր գաղափարին բոլորովը շարէր : Աս բանն ընելը նոր լեզուներուն պահուած էր , և մենք աս գործողութիւնն արդի լեզուներէն կը սորվինք : Օրինակի համար՝ փախուստի կամ փախչելու գաղափարին մէջ մենք այլևայլ երկրորդական գաղափարներ կը նշմարենք , որոնք թէպէտ փախչելու հետ կը զուգընթանան , կամ անոր մէջ կը պարունակուին , բայց իրարու հետ բնաւ յարաբերութիւն չունին : Ընթանալ , թաղչիլ , աղատիլ , ձեռք չիյնալ , չյօժարիլ բառերուն տուած գաղափարներն իրարմէ որչափ հեռու են , բայց մենք անոնք և թերեւ անոնց պէս շատ գաղափարներ՝ փախչելու գաղափարին մէջ պարունակուած կը գտնենք : Բանզի արդարեւ փախչիլ մը կայ որ ընթանալ է . փախչիլ մը կայ որ թաղուած է . փախչիլ մը կայ որ ազատիլ է . փախչիլ մը կայ որ ձեռք չիյնալով ազատութիւն մըն է , փախչիլ մը կայ որ աս գաղափարներուն և ոչ մէկն է , այլ լոկ չյօժարիլ կամ ետ կենալ մըն է :

Հիները լեզուաբանական քննութեանց մէջ տկար , հոմանուններուն վերը դրուած պատճառին չկրցան տեղեակ ըլլալ . և աս կէ ծնա անոնց ճաշակին մէջ սա գաղափարը թէ միևնոյն գաղափարն այլևայլ հոմանուն բառերով բացատրելը դեղեցկութիւն մըն է . ասիկա առիթ տուաւ հիներուն այնպէս սիրելի եղած կրկնութեանը , զոր մենք աւելադրուիլիս (փլեոսալճ) կոչելով կը մերժենք , և որն որ մեր ճաշակին այնպէս սաստիկ կը հակառակի :

Աս նիւթիս վրայով շատ դիտողութիւններ կրնայինք ընել , բայց յօդուածի մը սահմանը չանցնելու համար , մանաւանդ որ կը կարծենք թէ իրին էութիւնը բաւական բացատրեցինք , աւելի ընդարձակ լեզուաբանական տեղեկութիւններ ու զոյններն լընէսթին (հագոմն լընայ) անունով դրքին կը յուղարկենք : Հիմա ան կէտերուն գանք , որոնց մեր մտադրութիւնն ու գործունէութիւնը մեր լեզուին համար ուղղելու պարտաւոր ենք , եթէ լեզուին կատարելութիւնը կ'ուզենք : Աս կէտերն են՝

Ա. Մեր լեզուն բառերու բաւական հարստութիւն ունի . բայց աս հարստութիւնը լեզուին մեծ առաւելութիւն մը չէ , քանզի

1. Մեր բառերու մեծ մասը կատարեալ հոմանունութեան վիճակի մէջ է : Աս տեսակ բառերը (որոնք ընդհանրապէս ոչ թէ նիւթական , այլ մեթաֆիզիկական իմաստներ տուող գաղափարներ են) միևնոյն գաղափարներ բացատրող բառերու խումբեր են , ոչ թէ իրարու մերձաւոր , բայց՝ թէպէտ թեթեւ տակայն իրարմէ արարմէ արբեր գաղափարներ բացատրող անհատ տեսակներ : Մեր բառերուն աս կատարեալ հոմանունութեան վիճակը պատճառ եղած է որ

2. Մեր բառերուն մէկ բաւական մասը գործածութենէ դուրս մնացած է : Բանի որ բառերնիս դաս դաս բաժնուած , և ամեն մէկ դաս ուրիշ բան չէ եթէ ոչ կատարեալ հոմանուններու խումբ մը , հարկաւ ամեն մէկ դասէն մէկը կամ երկուքն առնուելով , միևնոյն բառարաններուն մէջ բանտարկուած պիտի մնան :

3. Բանի որ մենք ազգային լեզուն պիտի գործածենք, անոր առ վիճակին մէջ գտնուիլը մեր խորհելու կարողութեանն ընդարձակուելուն մեծ արգելք մըն է : Ուստի

Բ. Մեր լեզուին հարստութիւնն առ զիւնաւոր ընելու, և մեր խորհելու կարողութեանն առջնէն մեծ խոչընդոտ մը վերցուցած ըլլալու համար՝ հարկ է որ մեր լեզուին բոլոր բառերը գործածութեան մէջ լսենք : Բայց ասիկա չի կրնար ըլլալ մինչև որ մեր բառերը կատարեալ հոմանունութեան վիճակէն չելլեն : մինչև որ սա սկզբունքը մեր լեզուին համար իրական լըլայ թէ՛ Հայերէնի մէջ հոմանուն (բառին անձուկ մտքովը) չկայ : Ուրեմն պէտք է որ մեր հոմանունները ճիշդ սահմաններով

1. Իրարմէ զատենք :

2. Մէն մեկուն բնական ու փոխաբերական առումներն իրարմէ զատենք :

Բնական ու փոխաբերական առումներուն մէջ դարձեալ, նշանակուած առարկաներուն ներքին և արտաքին, ֆիզիկական ու բարոյական բնութեանը նայելով երկրորդական առումները որոշենք :

Մենք ասոր կ'ըսենք լեզուն իր մէջէն զարգացընել : անոր մէջ կեդրոնական շարժում մը յառաջ բերել : Մեր լեզուն չի կրնար հարուստ, բարձր, խորին ու խորհրդածութեան յարմար, միանգամայն ճիշդ ու պարզ վայելուչ լեզու մ'ըլլալ, մինչև որ իր մէջէն զարգանալու վիճակին չ'առաջնորդուի : Մեր լեզուն կանոնաւորելու համար արդէն զգալի եղած կարողութիւնը տեսնելով, կ'ըսենք թէ ազգին մէջ լեզուին վրայ հսկող ու անոր առաջնորդող հայերէնագէտներէ ու լեզուադէտներէ կազմուած ճեմարան մը ըլլալու էր, որուն գլխաւոր նպատակն ըլլար ընդհանուր բառարան մը յորինել : անանկ սիրգբունքներու կիրառութեամբ որոնք անանկ բանաւոր բառարան մը հնարաւոր կ'ընեն ու կը դիւրացընեն : Գլխաւորը սկզբունք ասանկ աշխատութեան մը մէջ ստուգաբանութիւնն է, և գլխաւոր մի-

ջոց հեղինակներն են : Ճշմարիտ է թէ ընտիր գրողներն են որ լեզուն կը մշակեն : և եթէ մեր արդի գրողները քերականական ու բառագիտական օրէնքներու ու շարունակութեամբ հին լեզուն իրենց օգնական ընեն, գրութիւններն արդէն եղածէն շատ աւելի խոհական ու կանոնաւոր պիտի ըլլան : և լեզուին մէջ շատ աւելի մշակութիւն և ճաշակ պիտի տեսնուի : Բայց և այնպէս ճեմարան մը միշտ հարկաւոր է : սկզբունքով ու արհեստով գրողներն ու ճեմարանը, իրարմէ փոփոխակի կ'ազդուին, փոփոխակի կը լուսաւորուին ու իրարու փոփոխակի կ'օգնեն :

Հոս արժան կը համարինք սա ալ ըսելու թէ մեր բառերուն նշանակութեանցը ներքին և փիլիսոփայական որոշումն ամենեւին օտար լեզուաց բառերուն կամ օտար ազգաց գաղափարներուն ազդեցութեանը տակ ըլլալու չէ : Զանդի օմանք կը կարծեն թէ մեր բառերուն նշանակութիւններն անկախ անոնց ստուգաբանութենէն և որ և իցէ գաղափար մը տալուն ներքին յարմարութենէն, ուրիշ լեզուաց բառերուն մեքենայէս յարմարցուելուն : այնպէս որ մեր այս ինչ բառը գաղղիներէն ալ ինչ բառը նշանակէ : կ'ուզեն որ, օրինակի ազագուս ըսենք, մեր կործանել բառը գաղիացւոց Գէդրի-Լը բառին, և քանզի բառը անոնց Գէմուր բառին մեր ինքնիշխան ու կամայական որոշմամբը համապատասխանող բառեր ըլլան : Աս կարծիքը մեզի սխալ կ'երևի : ասանկ դրութիւն մը բռնի և մեքենական է : Եթէ կը կարծենք թէ մենք, օրինակի համար, գաղիներէն լեզուին բառերուն ու բացատրութիւններուն համազօր բառեր ու բացատրութիւններ որոշելով կրնանք մեր լեզուն գաղիներէն լեզուին նմանցընել, կամ անոր վիճակին հասցընել, կը սխալինք : Մենք կ'ըսենք թէ մեր բառերուն նշանակութեանցը, անոնց այս ինչ կամ այն ինչ գաղափարը տալու որոշում մը բառերուն ստուգաբանութենէն, ուստի և ներքին յարմարութենէն կամ ընտիր և ներքին յարմարութենէն կամ ընտիր և ներքին յարմարութենէն առնուելու է : Աս կերպով լեզուն բնութեան իրեն տուած յատուկ հարստութիւններն իր մէջէն դուրս

առած, ազգային բնածին յատկութիւն մը ստացած կ'ըլլայ: Առաջին և գլխաւոր բանն այն է. ասիկա լեզուին բանաւարութիւնը, ինք զինք ճանչնալն է: Ան առեկն է որ մեկը նոր և յատուկ խորհելու կերպ մը, ու նոր և յատուկ բացատրելու կերպ մը պիտի ունենանք: Ազգի մը խորհելու կերպին ճակատագիրն անոր լեզուին ձևովն է: Գաղտնիքն, Անդրկիսիքն, Գերմանացիքն իր խորհողներն՝ անոնց ամենէն նորրոգ գաղափարութիւններովը՝ նկարելու գոյներն իր լեզուին մէջ կը փնտռէ ու կը գտնէ: Արեւիկ է թէ անիկա իր խորհածէն ու նկարածէն անարքեր, աւելի ազնիկ կամ աւելի գեշ պիտի խորհէր ու նկարէր, եթէ անոր լեզուն ան չըլլար ինչ որ է: Դոյն բանն է հայերէնի համար ալ: Ասոր համար բոնեք թէ ազգի մը խորհելու կերպին ճակատագիրն անոր լեզուին ձևովն է. և ասով կ'իմացուի թիւ մը յառաջ ընտանեաց կարեւորութիւնը թէ՛ մեր խորհելու կարողութեանն առջեւն ամեն խոշորագոյն գերացած ըլլալու համար՝ հարկ է որ մեր լեզուին բոլոր բառերը գործածութեան մէջ մտնեն:

Բայց ինչ պիտի ընենք ան գաղափարներուն համար որոնք գուրտն կամ նորէն կը ստանանք. անանկ գաղափարներ՝ որոնք կ'ըմբռնենք, բայց ներկայացնելու համար բացատրող նշան մը չենք գտներ: Աս պակասները լեզուն ինչպէս և նորչափ կարող պիտի ըլլայ լեզուներէ արդ անք. մէն ու կարեւոր խնդիր մը. մենք ստոր սրտաւորման չենք կրնար տալ. միայն սա կրնանք բոնէ թէ կարծութիւնը կամ պիտոյքը մարդկային միտքը հնարադէտ կ'ընէ. մենք սա պակասները լեզուներէ պիտի աշխատենք, ինչպէս որ մինչև հիմա աշխատած ենք. բայց թէ ինչպէս և նորչափ չենք գիտեր. աս թիւներն ու ծամանակը դիտեն:

Համարումներու դրութեանը վրայ մեր ունեցած կարծիքը յայտնի ընելու համար օրինակ մը գտնենք:

Տապալել իրենէն, աւելի, անդէլ, քեր-
հովանութենէն է:

Համար. ցոյցնի թէ Բաւալէին հետ
հայն արեւմտեան է:

այսինքն Բաւալէի հակելու, միտելու իմացան ունի ըստ հեղինակաց. ուստի և սա արմատներուն նախնական գաղափարը՝ հակելով գետինը փռուել մըն է:

Տապալելին նիւթական առումն է՝ կանգուն բան մը հորիզոնական դիրքի բերել յանկարծ ու բռնի. փափալ ծառ մը, կոթող մը, 2. տակը վրան դարձնել, մէկ կողմէն մէկալ կողմը գլել. «տապալելին զվէմն ՚ի բերանոյ ջրհորոյն. տապալեաց զվմեռայի ՚ի ճանապարհէն յաղն»։ Փոխաբերութեամբ կարող պիտի ըլլանք բոնէ, մէկուն խորհողը տապալել, և այլն:

Կործանել. կործ և Գործ միեւնոյն արմատն են, որոնց նախնական գաղափարը կ'ընքնի թէ նոյնպէս տակը վրան, կամ մէկ կողմէն մէկալ կողմը դառնալ է: Կործանելին նիւթական առումն է՝ բան մը տապալել ըստ մասին կամ բոլորովն, բայց աւելեւով կամ քայքայելով. ուստի կը կործանենք աշտարակ մը, պարիսպ մը, տուն մը, փլցուցնելով կամ քայքայելով: 2. անկում մէկ կողման վրայ, երեսի վրայ. «որպէս շիշ մի որ կործանիցի ՚ի վերայ երեսաց իւրոց. կործանեցան առաջի թշնամեաց իւրեանց»։ և՛ «կործան ՚ի վերայ երեսաց իւրոց անկանել»։ Փոխաբերութեամբ, 1. կործանել զվազաւորս, զգորութիւն, զկեանս ուրուք. իբր աւելում, Եղծում: 2. կործանել զամբարտաւանս, բարձրութիւն նորա կործանեցաւ. փառք մեր յաւար կործանեցան. կործանեցաւ ՚ի հաւատոց ՚ի պաշտօն հրեութեան. կործանել ՚ի հպարտութենէ իւր մէ. զփառ կործանէ երկիւղ, և այլն. իբր անկում:

Կործանած բան մը կրնայ գործածուիլ մնացած մասովն, օրինակի. համար. կործանած տան մը, աշտարակի մը, և այլն, մէկ կողմը բնակուիլ, կամ պատապարդել. և իր առջի վիճակը բերելու համար՝ պակասած կամ նուազած մասը վրան շինել կամ ամբողջացնել պէտք է: Տապալած բան մը իր առջի վիճակը բերելու համար աւելի կանգնել, կամ իր բնական դիրքը բերել պէտք է:

Աւելի աւել, Պրի. վեր. ան: Աս արմատներուն տուած գաղափարն՝ ամայի, ան-

բնակ ընել է բան մը, երբոր անոր մա-
տուներէն խառն և առանց իրարու հետ
կապակցութեան իբր կոյտ մը կը մնայ,
անբնակելի կամ անգործածելի. ուստի կը
սենք աւելի շէնք մը, երկիր մը, եր-
բոր անանկ կ'ընենք որ բոլորովին ան-
բնակ կ'ըլլայ: Պոխարեութեամբ՝ աւե-
լի օրէնք մը, կանոն մը, կարգ մը, երբոր
անոր կազմութիւնն անանկ կը քայքայենք
որ չի կրնար իր ազդեցութիւնն առաջ
տանիլ:

Քանիչէլ, Կանչ արմատէն որն որ փո-
րել. կամ բանի մը մակերևոյթին վրայ
քիչ շատ խորութիւն բանալ է: Ուստի
Կանչէլ բառին տուած դասագիրքն է աւե-
լի բայց այնպէս որ հիմը կամ արմատն
անգամ կը խախտուի, կը փորուի, Գերիչէլ
գերիչ արմատէն որն որ առնուլ, յափը-
տակել կը նշանակէ, հաւանականաբար
Պրոֆ. կիրիճի, Գերիչ. կրայճ, կրիճ. ար-
մատներուն լծորդ: Գերիչէլն տուած
դասագիրքն է, աւերելէ կամ քանդելէ
ետքը միանգամայն քչելով կամ քաշելով
առնել տանիլ. աս մտքով թշնամին կամ
հեղեղը կը գերիւնէ, այսինքն աւերելով
կամ քանդելով կ'առնէ կը տանի:

Սրոյ, տապալել կործանել է իբր բն-
կենուլ. կործանել ոչ միայն տապալել է
իբր բնկենուլ, այլ և քառ մասին կամ քիչ
շատ աւերել, աւերել կործանել է բոլոր-
ովին քայքայելով կամ ապականելով. քան-
դել աւերել է հիմէն կամ արմատաբի:
գերիւնէ՝ աւերելով ու քանդելով, կամ
արդէն քանդուածն առնել տանիլ է:

Աս արմատներուն վրայ մեր անձնական
տեսութիւնն աս է. և եթէ մեր անոնց
տուած մեկնութեանը մէջ սխալ կամ պա-
կաս մը կայ, քանզի մինակ 1836 ին ղե-
նեաթի ապուած մեծ բառարանին տուած
լուսովը հարեանցի մը այսչափ կոցանք
խօսիլ, չենք կարծեր թէ գիթ սա զարա-
փարնիս մերթելի ըլլայ թէ, Մեր բառե-
րուն մեծ մասին վրայ՝ մեր մինչև հիմա
ունեցածէն աւելի որոշ ծանօթութիւններ
ունենալու ենք: Մեր բառագիրութիւնը
չոհացուցիչ վիճակի մէջ չէ:

Հարեանքի

Գ Պ Ր Ո Յ Ք

ԿԱՄ

ՆԱԽՆԱԿԱՆ ԴԱՍՏԵԱՐԱՆԱՌԹԻՒՆ

ՏԵՍԻՍ 18

Բնական գիտութեանց հինգերորդ և
բարձրագոյն առարկան աստեղագիտու-
թիւնն է: Աս ուսման սկզբունքներուն ու
պիտանութեանը վրայ ընդարձակագոյն
խօսիլը, թէպէտ խիստ կարևոր, բայց աս
յօդուածին նպատակէն դուրս է: Հոս
միայն սա գիտողութիւնը կ'ընենք թէ,
նախնական հրահանգութեան մէջ աստե-
ղագիտութեան բացարձակապէս հարկա-
ւոր եղող մասը ոչ կարի վերադառնալ ոչ ալ
խիստ դժուարին է: Նախնական հրա-
հանգութեան տւածն ընթացքին մէջ
աւանդուելու աստեղագիտութիւնը չի
պարունակեր ապացոյցներու ան-երկայն
ու բազմակիճիւ շղթան, որով կայիլէս,
Քերէլ և Նեղոն երկնային մարմնոց
օրէնքներուն վերահասու եղան: Նախ-
նական հրահանգութեան մէջ բաւական է
միայն սորվեցընել ան ընդհանուր եղելու-
թիւնները, սկզբունքներն և օրէնքները
որովք երկնային մարմնոց փետմ դրու-
թիւնն այժմու վիճակին հասած է ու կը
կենայ: Աս ուսման տղոց վրայ ընելու ա-
մենէն մեծ բանն՝ անոնց միտքն ու փիլի-
սոփայօրէն իմաստասիրելու կարողութիւնն
ընդլայնել ու զարգացընել է: Աստեղագի-
տութիւնը տղոց ասիէ առաջ սորված գի-
տութիւններուն և սկզբունքներուն վերջ-
նական ու մեծ արդիւնքն անոնց առջին
կը բերէ, և անոնք կ'ըմբռնեն թէ՛ ան
սկզբունքներին ու գիտութիւնները բոլոր
տիեզերաց հետ գուգընթացող կամ հա-
մատարած սկզբունքներ են: Միւթին բո-
լոր ձևերուն, քանակութեան ու յարա-
բերութեանց օրէնքներուն մաթեմատիկը՝
աստեղագիտութեան մէջ կայ: Եւսոյ
բաղադրութեան և մարմիններուն խնա-
մութեանցը քիմիան նոյնպէս աստեղագի-
տութեան մէջ կայ: Բնական փիլիսոփա-
յութեան (ֆիլիզոֆի) բոլոր երևոյթներն
ու ստեղծագործութեան մաթեմատիկը
նմանապէս աստեղագիտութեան մէջ կայ:
Աս ուսման մէջ ուսանողը փոքրէն՝ մեծին,

մասնաւորներէն ընդհանուրներու, ջահի մը լոյսէն՝ Առաջին պատճառին աթոռին բոլորովորդ շուրջ գալով փայլող հազարաւոր աշխարհներուն լոյսին կ'ելլէ :

Հիմա տեսները թէ, եթէ սա ուսմունքներուն ըստ պատշաճի հետաճեալ ըլլանք, իմացական կարողութիւններն ինչ կարգով և ինչ ընդարձակութեամբ պիտի զարգանան ու բարգաւաճին : Հետեւեալ

տախտակն ամփոփ տեսութիւն մը տալու համար է թէ նախընթաց ուսմանց միջոցով իմացականութեան զօրանալու կարողութիւններն ու հանգամանքները որոնք են : Աստախտակէն դարձեալ միջքին գործողութիւններուն և փիլիսոփայութեան գլխաւոր մասերուն վրայ բաւական լոյս կ'աւնուի, ուստի և իմացական փիլիսոփայութեան մէկ պատկերն է :

ՈՒՍՄԱՆ ՆՈՒԹԵՐ	ՄՏՔԻՆ ԳՈՐԾՈՂՈՒԹԻՒՆՆԵՐԸ	ՓԻԼԻՍՈՓԱՅՈՒԹԻՒՆ
Չափաբերութիւն կամ Կաթնամթիւք .	- Ըբռնում (փերսէփսիոն) . - Գիտակցութիւն (գնոսիս) . - Իմաստասիրութիւն (բելոնիս) . - Հետեւաբանութիւն (պէրիփսիոն) . - Արդիւնութիւն . - Եղբակցութիւն .	Ապացուցական Տրամաբանութիւն (լոգիկ) .
Տարրալուծութիւն կամ Քիմիա .	- Դիտողութիւն (օպերմիսիոն) - Փորձ . - Հանգիստութիւն (անալիզի) - Քննութիւն . - Դատում .	Փորձառական Տրամաբանութիւն .
Բնական փիլիսոփայութիւն կամ Պնդիզա .	- Դիտողութիւն . - Խորհրդածութիւն (բեփէփսիոն) . - Պատճառութիւն . - Յիշողութիւն .	Պատճառի և գործոյ յարաբերութիւններ .
Մեքենական փիլիսոփայութիւն .	- Անգամայ մերձեցուցում (ափէփսիոն) - Իրացում կարողութեանց (բեալիստիոն) - Արդիւնութիւն զօրութեանց . - Քննութիւն շարժման .	Զօրութեան և շարժման յարաբերութիւններ .
Ատեղագիտութիւն .	- Դիտողութիւն . - Հանրացուցում (թէլէթալիստիոն) - Դրութիւնացում (սիսթէմատիկ)	Պատճառներու հանրացուցում .

Աստախտակին մէջ նշանակուած մտաւոր կարողութեանց և հանգամանաց կարգը ճիշդ փիլիսոփայութեան կարգովը չէ, բայց բաւական կը ցուցնէ թէ որչափ բազմաթիւ և ազգի ազգի են մտքին գործողութիւնները՝ որոնք վերը յիշուած գիտնական ուսմանց ընթացքին մէջ գործելու ու կրթուելու կը սկսին :

Արդ չափաբերութիւնը, տարրալուծութիւնը, բնական փիլիսոփայութիւնը, մեքենական փիլիսոփայութիւնն ու աստեղագիտութիւնը ճիշդ գիտութիւններ են՝ որոնք քիչ շատ ընդարձակութեամբ նախնական հրահանգութեան մէջ պարտին աւանդուիլ. և ինչպէս ըսինք՝ ասոնք մտքին խիստ կարեւոր և ամենամեծ կարողութիւնները կ'արթնցնեն ու կրթեն, մէկ խօսքով՝ իմացականութիւնը կը զօրացնեն, և աս է մտաւոր դաստիարակութեան ամենէն գլխաւոր գործը : Բայց նախնական հրահանգութեան մէջ ուսման նիւթերը մինակ ասոնք չեն : Այն անանկ նիւթեր ալ որոնք թէպէտ չափաբերութեան պէս ճիշդ գիտութիւններ (սիսթէմատիկ) չեն, բայց մտաւոր դաստիարակութեան էական մասերն են մէկն են : Աս նիւթերն են 1. Լեզուի մշակութիւն, 2. Դարադրութիւն, 3. Ընթերցում, 4. Կենցաղագիտութիւն, 5. Խառն ուսմունք :

Հարոյնալի

ԻՄԲԱԳՐՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ՏՊԱՐԱՆԻ ՏՆՈՐԵՆ
Ա. ՃԷՎԱԶԻՐՃԱՆՆԵ